

תקנת מזונות כשהגיע הזמן ולא נשאו

בגמ'¹ ישנן שתי לישנות. לפי לישנא קמא, כמו שאם הגיע הזמן באחד בשבת, לא מעלה לה מזונות, כך בכל אונס – פטור מהעלאת מזונות. ואילו לישנא בתרא מסתפקת ודנה בכל מקרה של אונס לגופו.

ונראה שהשינוי נובע מהסתכלות שונה, על מציאות זו כשמגיע הזמן ולא נישאו. ניתן לראות מצב זה, כאילו שאין חיוב המזונות נוצר באופן אוטומטי עם הגעת הזמן, אלא שהחתן מביא על עצמו את החיוב, בכך שהוא מסרב לכונסה. ולפי"ז ה"מפעיל" של החיוב הזה, הוא **סירובו** לכונסה, וכיון שבכל המקרים של אונס – אין סירוב, לכן תמיד יפטר מחיוב המזונות (כיון שאין סיבה להענישו). מאידך גיסא, ניתן לומר, שחז"ל קבעו, שכיון שכבר עברו י"ב חודשים מיום הקידושין – "רמת הקשר" שבין החתן והכלה היא כזו המחייבת יצירת קשר ממוני נוסף, כבתחילת קשר הנישואין, ולא בתור קנס על החתן, כעונש על כך שלא נשא את אשתו. ולפי"ז אח"כ יתכן שחייבוהו בחיובים נוספים מעבר לחיוב מזונות וכן יתכן שתתחייב האשה חיובים שונים – כחלק מ"תחילת הנישואין"². ובלשונו של ר' אלחנן וסרמן ב"קובץ שעורים"³: "ובאור הספק: דאם נפרש דבהגעת י"ב חדש הוא זמן חיוב מזונות מצד עצמו – מתחייב גם בחלה. אבל י"ל דבהגעת הזמן אינו מתחייב – רק לישאנה, אלא דכיון דע"י נישואין מתחייב לזונה והוא חייב לישאנה, תוכל לטעון או תכנוס או תתן מזונות, אבל בחלה לא תוכל לטעון כן דאנוס רחמנא פטריה..."

לפי"ז נראה של"ק ס"ל כאפשרות הראשונה, ולכן כי שהבעל נפטר בכל מקרי האונס ללא הבחנה ביניהם כי "המפעיל" לחיוב – דהיינו סירובו האקטיבי של הבעל – לא קיים באף אחד מהם. אולם ל"ב ס"ל כאפשרות השניה, שהחיוב "מופעל" מעצמו, ולכן

1. כתובות דף ב'.
2. הן אמת, שלכאורה הדברים תמוהים, וכי תעלה על דעתך שאפשר "לתחילת" את הנישואין שלא מדעתו. והרי קיי"ל שאין שליחות לנישואין (והאוי"ש אף למד מכך שאין תנאי בנישואין). ובעיקר לאור ההסבר שנישואין הם התחלת ה**שימוש** בזכויות המוקנות לבעל ע"י הקידושין (קה"י, גרני"ט – וע"ע במאמר על "גדרי חופה" בחוברת זו). אולם כן מצאנו בריטב"א (דף נ"ז, ע"א ד"ה "אוכלת משלו"): "אוכלת משלו" – פירוש שחייב במזונותיה, וה"ה בכסותה ופרנסתה כאילו נכנסה לחופה והוא ג"כ זוכה במציאתה ומעשה ידיה". וכן מצאנו (דף ס"ג, ע"א ד"ה "מיתב"י): "...ואולי חייבת ג"כ לאפות ולבש"ל הרי לפנינו מפורש שהריטב"א תפס שכן הוא, ש"מופעלים" חלק גדול מחובות שני הצדדים בנישואין. והני"מ בין האפשרויות היא: אם חיובו הוא מגדר קנס – לא תתחייב האשה לתת לו את מע"י. ואם חיובו מעצם הנישואין – תצטרך לתת את מע"י. ובאמת הריטב"א מחייב למסור לבעל את מע"י, והרא"ה (הו"ד בשטמ"ק דף ק"ז, ע"ב) כי שאין הבעל זוכה במע"י. וע"ע ברא"ה (דף נ"ח, ע"ב ד"ה "אמר רב הונא") שכי"כ שחייב בכסותה אולם סיים "והדבר צריך תלמוד", וא"כ אין להוכיח מה דעתו, מה עוד ששם הדיון הוא רק בשאלה אם כסות היא בכלל מזונות וכו' ולא לעצם דין ארוסה. וכח"כ לא דיקינן (רי"ף, חולין על דף ק"י"ד, ע"ב בדברי רב נחמן, ואבמ"ל).
3. כתובות ס' קפ"ב.

צריך הבעל לחפש לו היתרים ופטורים. ונצטרך לדון בכל סיבה לגופה, האם חלה סיבה כמו הגיע הזמן באחד בשבת? שבשניהם נאנס, וא"כ נקבל את ההנחה שכל אונס יכול לשמש כפטור, או דילמא דוקא כשנאנס בתקנה, אז ניתן לומר, שכיון שחכמים אמרו שא"א להתחתן ביום ראשון הרי זה כאילו דחו את הזמן עד יום ד', וכאילו שלא נוצר עדיין חיוב, ולכן פטור. אבל באונס-חלה, כיון שהחיוב רובץ עליו, הוא חייב לשלם ולא אכפת לו שנאנס, כיון שזה לא יכול לשמש פטור מהחיוב הקיים.

וממשיכה הגמ': "את"ל שחלה הוא מעלה לה מזונות, חלתה היא מהו?". מצד אחד הוא יכול לומר לה: הרי אני מוכן לכנוס, והמניעה היא ממך ואפי' שנאנסת אין זה משנה, כיון שסיבת המניעה – בך, ממילא אפטר מחיוב המזונות, כמו שסרובך ללא סיבה משמש סיבה לפטור. אולם מצד שני היא יכולה לומר לו: "נסתפחה שדך". המושג "נסתפחה שדך" מתפרש בשני כיוונים עיקריים בראשונים. א. הסבר רש"י⁴, שזהו איננו ביטוי הלכתי, אלא מעין הסתכלות שלאחר מעשה ולאחר קביעת ההלכה. זהו מעין "הערה", מכיון שיש חיוב לזונה, הרי שזה מחייבו לתת מזונות בכל מקרה (כל עוד שאינה מסרבת סתם). יוצא שבמקרה שהכלה חולה – משלם מזונות בלי לקבל את "התמורה" = כניסתה לחופה, וא"כ ניתן לומר עליו "שנסתפחה שדהו" – הוא הפסיד. ב. הסבר התוס', שמשמעות הביטוי היא במישור קביעת אחריות. כאשר יש למעשה משמעות רבה יותר בשבילו (שאינו יכול לקיים מצוות פריה ורביה) הרי שהמעשה לובש צורה של רמז כלפיו מן השמים, וא"כ הרי שהדבר קרה בגללו ובעבורו⁵. עכ"פ לפי שני ההסברים יוצא שאין הבעל נפטר מחיוב המזונות שעליו כאשר האשה חלתה, אם בגלל חוזק החיוב (לפי רש"י), אם בגלל שהמניעה היא ממנו.

וממשיכה הגמ': "את"ל אמרה ליה נסתפחה שדהו, פירסה נידה מהו, בשעת וסתה לא תיבעי לך דלא מציא אמרה ליה נסתפחה שדהו" וכו'. ולכא' אם יש עליו חיוב, כפי שביארנו, מדוע כ"כ פשוט לגמי שבשעת הווסת הוא נפטר. ונראה להסביר, ששעת וסתה נחשבת שעדין לא הגיע זמן הנישואין, ולכן לא חל עליו החיוב כמו בהגיע הזמן ביום א', והסיבה לכך היא: אין זה דומה לחלה הוא או היא, שהמניעה היא טכנית. כאן המניעה היא חוקית. אין נישואין לנידה (עיין בראשונים על אתר) ולכן ודאי פטור, ורק השאלה שלא בשעת וסתה האם זה ענין שמזלו גרם דבאמת הגיע הזמן ורק קרה אונס, או שכיון שיש נשים שמשנות וסתן, הרי שמתברר למפרע שלא זה היה הזמן.

עכ"פ אנו רואים שתי גישות לנושא חיוב המזונות, כשהגיע הזמן. האחת רואה זאת כחיוב שנוצר עם סירובו של הבעל, והשניה – כחיוב שקיים, והבעל צריך לחפש פטורים. וכמשכ' שהגישה הראשונה ס"ל שחיוב המזונות תלוי בכניסה בפועל. החיוב נוצר מפאת סירובו בגדר **קנס**. ואילו הגישה השניה סוברת שחיוב המזונות, כשמגיע הזמן, נובע מהחיוב לכנוס, והוא חיוב מזונות רגיל שבין בעל לאשתו. דהיינו שברגע ש"קשר האישות" ביניהם הגיע לדרגה כ"כ גדולה (על רקע הקידושין שהיו מקודם) שחייבים לכנוס, אז גם חיוב המזונות הרגיל, חל.

א"כ יוצא שלפי הלישנא קמא אין חיוב מזונות עד שלא כונס בפועל, וקנס אין במקרה של מחלה וכו' ולכן הבעל נפטר, ואילו ללישנא בתרא קיים חיוב מזונות ברגע שנוצר חיוב לכנוס. אולם נראה שההסבר בלישנא קמא תלוי בהבנה בתוס'⁶. תוס' שאלו מדוע

4. עיין ברמב"ן ועוד ראשונים המובאים ב"שיטה מקובצת" על אתר, שכך הבינו מרש"י.
5. הסבר זה עצמו מתחלק לשנים: 1. כל פעם האחריות משתנה, וניתן גם להאשים את האשה לפעמים וזהו ההסבר הראשון של התוס' בד"ה "מציא". 2. האחריות תמיד רובצת על הבעל, דהיינו שכל מה שקורה במסגרת היחסים שבינו לבניה, הכל נגרם בעבורו, כיון שהוא קונה את האשה והיא כמו שדהו, ולכן הוא צריך לשאת בתוצאות ההלכתיות, עיין לקמן דף ע"ז, ע"א תוס' ד"ה "אבל".
6. דף ע"ג, ע"ב ד"ה "לפיכך".

כשהגיע הזמן ביבם וחלה חייב במזונות, ובסוגיין ללישנא קמא פטור ממזונות בחלה. ות' התוס' ששם מדובר שחלה לאחר שעמד בדין, שכבר נתחייב לה במזונות, ואילו בסוגייתנו – חלה קודם הגעת הזמן. ז"א שתוס' הבינו שגם לפי הל"ק בסוגייתנו, אילו חלה אח"כ היה מתחייב במזונות. ומשמע שגם לל"ק קיים חיוב מזונות ללא כניסה בפועל מרגע שנוצר החיוב לכנוס, אבל בתנאי שבאותו זמן שצריך לחול, קיימת אפשרות לכנוס, ואם אין אפשרות לכנוס בזמן שהחיוב לכנוס חל – לא יחול החיוב, ולכן בסוגייתנו לא יתחייב במזונות. ואילו ביבם, שכבר נתחייב – אין האונס משמש כפטור. אמנם ללישנא בתרא, חיוב המזונות תלוי רק בחיוב לכנוס, ואין זה משנה כלל אם ישנה כרגע האפשרות לכנוס או לא לגבי יצירת החיוב.

התוס' ביבמות לכאז' ת' כתוס' דידן, אולם אם נדייק בלשונם נוכל לראות שגם לאחר תרוצם אפשר להסביר את ל"ק כפשוטה, שאין כלל חיוב מזונות רגיל עד שלא כנס בפועל. וזה לשונם של התוס': "והא דבעיא בריש כתובות חלה מאי, היינו שחלה מיד בהגעת הזמן, אבל הכא שחלה אחר שעמד בדין, דהוה לו לכונסה לאלתר קודם שאירע לו אונס". משמע מדבריהם שחיובו שם זהו בגדר קנס על שלא ייבם מיד, אבל בעניינינו שאין מקום לקונסו, אין הוא חייב במזונות. לפי"ז יתכן באמת לומר של"ק ס"ל שחיוב המזונות נובע מהכניסה בפועל, ולכן אצלנו הוא נפטר ממזונות, ומה שמתחייב ביבם אין זה מעיקר הדין, אלא בגדר קנס. וראיה לדיוק זה, מלשון הריב"ש ב"שיטה מקובצת" שמתרץ כתוס' בשינוי לשון אחד: "שמיד (ביבם) נתחייב במזונות ואפי' ברח או חלה אח"כ דאנוס, ניוזנת משל יבם". ומשמע מפורש שיש כאן שני תירוצים שונים. האחד מבין שקיים חיוב מזונות ביבם למרות האונס שאח"כ כיון שהגיע הזמן – עמד בדין. והשני, שמבין, שהחיוב נוצר מהעובדה שיכל לכנוס לפני שחלה, דהיינו – קנס.

בהמשך שאלו תוס', שלפי רש"י ביבמות, שחלה פטור ממזונות (ביבם), מדוע לישנא בתרא אצלנו לא פשטה מהדין של יבם, שחלה יפטר ממזונות? ונראה לבאר ע"פ דרכינו את שאלת התוס'. אם לגבי יבם פטור כשחלה, הרי זה מראה שהחיוב לא חל עד שייבם בפועל, ורק לגבי "ברח" קנסינן ליה, כמו שכי' רש"י שם מפורש: "ניזונת משל יבם: דקנסינן ליה". א"כ נלמד לענייננו שאין חיוב מזונות כשהגיע הזמן, עד שלא כונס בפועל. ות' התוס', שיש לחלק, מפני שהחיוב ליבם, פחות מעיד על הקשר שבין היבם ליבמתו, שיבוא לידי חיוב מזונות, כיון שכל הקשר והזיקה זהו חידוש התורה, ועדיין קיימת האופציה לנתק את הקשר ע"י חליצה, ולכן דוקא ע"י היבום מתחילים חיובי האישות – מזונות וכו', משא"כ כאן שכבר קידשה והגיע העת לכנוס, הקשר מתחזק כ"כ, שכבר חלים חובות האישות שביניהם, כמו חיוב מזונות, וכמש"כ.⁸

לסיכום: לפי רש"י: ביבם שעמד בדין וברח יש חיוב מזונות בגדר קנס, ומשמע שמדינא אין חיוב מזונות עד שייבם ממש. וזה מתאים לל"ק שה"ה במקרה שהגיע הזמן ולא נישאו, שעדיין אין חיוב מזונות עד שיכנוס בפועל. וכן א"ש גם לליב – שחיוב מזונות חל ברגע שחל החיוב לכנוס (כשהגיע הזמן).

לפי תוס': לגבי יבם ניתן לומר אחת משתיים: או שאין חיוב עד שייבם בפועל או שיש חיוב מרגע שעמד בדין, וזה תלוי בשתי הלישנות. ללשנא קמא: לפי הדרך שאין חיוב מזונות באשה עד שיכנוס בפועל ולכן בחלה נפטר, כ"ש שביבם יהיה אותו הדין שלא חל

7. דף מ"א, ע"ב ד"ה "עמד".

8. לפי"ז יתכן שגם רש"י יודה שבחלה, יהיה היבם יכול לכנוס לפני שחלה (כמו הסבר התוס' ביבמות) שבאמת קנסינן ליה, וכל מה שדייקו מרש"י שבחלה פטור ממזונות, זהו דוקא כשטנס. מאידך גיסא ניתן לומר שדוקא הכא קנסינן, אבל בחלה אין זו פשיעה "מספיק גדולה" כדי שנקנס אותו אפי' שהיה יכול לכנוס לפני שחלה.

חיוב מזונות עד שייבם? ולפי הדרך שגם ל"ק חיוב המזונות נובע מהחיוב לכנוס, ורק יש תנאי שבאותו זמן תהיה אפשרות מעשית לכנוס, כדי שהחיוב יחול אז יש שוב שתי אפשרויות: או שביבם יש ג"כ חיוב מזונות משעת החיוב ליבם דהיינו שעת העמדה בדין. אבל ג"כ בתנאי שיכול לייבם, או שביבם, הקשר הוא פחות הזק ואין חיוב עד שיבם בפועל. ללישנא בתרא: הסוברת שאצלנו יש חיוב מזונות שהגיע הזמן, ניתן לומר שה"ה ביבם, ולכן בחלה חייב במזונות, או שניתן לומר שהחיוב בחלה ביבם הוא רק בגדר קנס ומדינא אין חיוב עד שיבם ממש, וא"כ נצטרך לחלק בין חיובי מזונות של יבם לחיובי המזונות באשה רגילה כפי שחלקו תוס'.

9. וצ"ל שמה שכי' שמעלה לה מזונות כאשר היבם חולה, זהו מעין קנס במקרה וחייה יכול לכנוס לפני שחלה (כהסבר התוס' ביבמות), ואם יהיה מקרה וחלה מזמן שעמד בדין, אכן יפטר ממזונות.